

Ratko Vučetić

Institut za povijest umjetnosti, Zagreb

Prostorni razvoj srednjovjekovne Krapine

Izvorni znanstveni rad – Original scientific paper

predan 22. 11. 2000.

Sažetak

Zahvaljujući svome položaju, Krapina se razvijala u drukčijim okolnostima od većine drugih naselja kontinentalne Hrvatske. Granični položaj prema Štajerskoj i relativna udaljenost od ratišta s Turcima omogućili su kontinuirani razvoj naselja u srednjem vijeku, koji je u drugim gradovima prekinut turskim osvajanjima, ili se odvija pod vojnim ili ratnim uvjetima. Zahvaljujući tim specifičnim uvjetima, sačuvali su se prostorni odnosi koji omogućavaju i olakšavaju prouča-

vanje urbane strukture Krapine i usporedbu s razvojem srednjoeuropskih gradova. U radu su prikazani povijesni razlozi nastanka i širenja naselja, te kako se oni odražavaju na topografsku situaciju i prostorne odnose. Razvoj srednjovjekovne Krapine može se sagledati kroz četiri razdoblja: predurbano razdoblje, kolonizacijsko razdoblje, formiranje urbane jezgre u 14. i 15. stoljeću, prostorni razvoj u 16. i 17. stoljeću.

Nastanak srednjovjekovnih gradova u kontinentalnoj Hrvatskoj povezan je s kolonizacijskim procesima, koji su u srednjoj Europi kulminirali i dosegli svoj vrhunac u 13. stoljeću. Osnovni preduvjet za stvaranje i razvoj naselja je odabir povoljnog položaja, koji omogućuje zaštitu i kontrolu komunikacija, te razvoj trgovine. Položaj Krapine pod južnim padinama Strahinjšćice, u uskoj kotlini Krapinčice, koja se širi prema jugu u naplavnu ravnicu, omogućio je naseljavanje ovog prostora već u paleolitikumu.

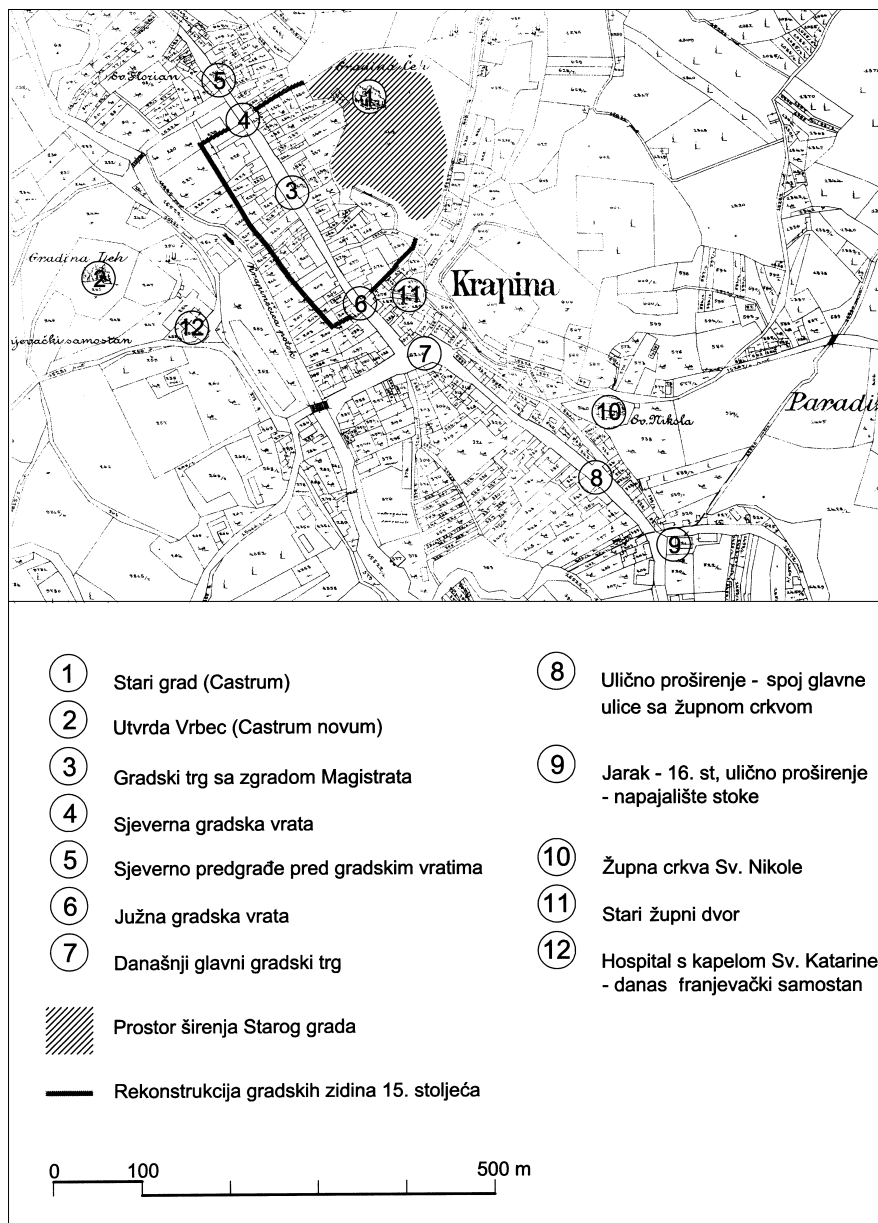
Predurbano razdoblje

Najranije arheološki potvrđeno stalno naselje brončanodobne kulture žarnih polja nastalo je na uzvisini iznad lijeve obale Krapinčice, formirano oko prirodne spilje.¹ Upravo taj položaj sa spiljom kao središtem postaje ključna točka prostorne organizacije u idućim razdobljima. Kontinuitet naseljenosti možemo samo pretpostaviti – zbog nedostatka sustavnih arheoloških istraživanja – i protegnuti ga do u antičko doba, iz kojega potječu arheološki nalazi. U Mihaljevom Jarku, na mjestu širenja krapinske kotline prema jugu, a podno Trškog Vrha, potkraj 19. i početkom 20. stoljeća pronađena su tri rimska žrtvenika, datirana u drugo stoljeće poslije Krista.² Ti nalazi naveli su arheologe na pretpostavku o postojanju antičke naseobine na križištu rimskih vojničkih cesta u dolini, južno od starijeg visinskoga gradinskoga naselja.³

Dva glavna antička prometna pravca – savski i dravski – samo rubno dodiruju Zagorje, kroz koje je prolazio transverzalni put podno južnih padina Ivanščice. Povezujući ove

dvije glavne komunikacije, taj put križao se kod Krapine s prometnicom, koja je dolinama Krapine i Krapinčice povezivala antički Ptuj (s odvojkom za Celje) i Sisak.⁴ Zbog perifernog prometnog položaja, u prostoru Zagorja nije se razvilo značajnije središnje naselje, no ovaj prostor bio je pokriven mrežom kapilarnih putova, koji su povezivali antičke naseobine (villae rusticae, vojne postaje) na rubovima dolina i pobrđa i gradinske naseobine starosjedilačkog stanovništva na visinskim položajima.⁵ U nemirna vremena barbarških provala u razdoblju između 3. i 6. stoljeća naseobine uzmiču iz nizina i tranzitnih područja na teže pristupačne, zaštićene položaje na uzvisinama koji su najvećim dijelom i ranije bili naseljavani.⁶ Upravo prostrani plato nad lijevom obalom Krapinčice, s prirodnom spiljom kao pribježištem, vjerojatno i kulturnim mjestom, postaje ponovo aktualno žarište naseljavanja. Taj je proces vjerojatno nastavljen i seabama Slavena, čijim se dolaskom prekida kasna antika.⁷

Slavenski toponimi »pustača« (napušteno naselje?) na brdu iznad spilje i na pobrđu ponad desne obale Krapinčice, na mjestu na kojem je u 16. stoljeću sagrađena crkva Sv. Tri kralja, kao i slični toponimi u okolici Krapine, pokazuju zonu slavenskoga naseljavanja.⁸ Slavenske naseobine oslanjaju se na prethodnu prostornu organizaciju autohtonog stanovništva⁹ i kasnoantičkog nasljeđa. Prema toponimiji i prostornoj konfiguraciji, ovaj sloj naseljavanja može se iščitati kao niz manjih naseobina – zaselaka, položenih na osunčanim i prirodno zaštićenim uzvisinama oko kotline rijeke Krapinčice, sa središnjim pribježištem sa spiljom, oko kojega je možda postojalo i naselje. Kao drugi pol okupljanja možemo pretpostaviti prostor Trškog Vrha. Dominantni je plato, s ko-

Gradski prostor u 15. i 16. stoljeću (izradila d.i.a. Ivana Haničar)
 Urban area in the 15th and 16th century (made by I. Haničar)

jeg se računaju putovi prema pobrđu i dolini, koje strateški kontrolira. Sam naziv Trški Vrh ukazuje na mjesto na kojem se trgovalo, možda već i u prapovijesti. Takva mjesta trgovine uz koja su ponekad vezana i antička naselja, a kasnije se izgrađuju crkve, prethodila su nastanku srednjovjekovnih naselja, koja nužno ne moraju nastati na istom mjestu. Položaj Trškog Vrha na povijesnoj komunikaciji (Radoboj – Krapina), iznad antičke naseobine u Mihaljevom Jarku, dozvoljava mogućnost takve pretpostavke.¹⁰

Kolonizacijsko razdoblje

U povijesnim izvorima Krapina se prvi put spominje 1193. g., u ispravi gubernatora Hrvatske i Slavonije, pečujskog

biskupa Kalana, za vladavine Bele III.¹¹ Ispravom je određeno da se od naturalne daće, koja se pobire za hercega u Krapini, Podgorju i Okiću, desetina mora davati zagrebačkom biskupu Dominiku. Krapina se spominje kao »locus«, no iako se izričito ne spominje, misli se na krapinski »castrum«. ¹² Za vladavine Arpadovića izgrađivao se sustav »castrorum«, nastavlajući se dijelom na slavenske zbjegove, ali i gradnjom novih »castruma«, koji su postali sjedišta županija. Prva gradska naselja nastala su u blizini ili podno utvrda.¹³

Sva tri spomenuta mjesta u kojima se ubire desetina zapravo su »castrumi«, nastali kao granične utvrde prema »Njemačkoj«, pod kojima su se razvijala naselja: pod Podgorjem – Jastrebarsko, a pod Okićem – Samobor, koji su kraljevske povlastice stekli u 13. stoljeću, i Krapina koja je povlastice

Veduta Krapine (prva polovina 19. stoljeća, izvornik u Muzeju grada Zagreba)
View of Krapina, first half of the 19th century

dobila u 14. stoljeću. Sličan obrazac upravne i prostorne organizacije može se naći i u susjednoj Štajerskoj. Ratovima u drugoj polovini 12. stoljeća stabilizirana je njemačko-ugarska granica na Sutli; nakon toga uslijedila je kolonizacija, razvoj prometnog sustava i nastanak gradskih naselja, vezanih uz utvrde u pograničnom pojasu.¹⁴

Krapinski »castrum« nastao je na strateški povoljnom položaju, razvijajući se oko spilje, na mjestu koje je bilo središte hrvatske plemenske županije prije 12. stoljeća.¹⁵ Sjedišta županija bili su utvrđeni »gradovi«, sjela župana i pribježišta u slučaju opasnosti za stanovništvo koje je živjelo u selima. U 12. stoljeću jačala je kraljevska vlast i upravna reorganizacija. Formirane su nove, kraljevske županije, koje su ujedno i sjedišta arhiđakonata, s kojima se prostorno podudaraju.¹⁶ Tako je i Krapina postala sjedištem zagorske županije i arhiđakonata, formiranih u graničnom prostoru prema Sutli. Jačanjem centralne kraljevske vlasti i feudalnih odnosa, počele su se raspadati plemensko-rodovske zajednice, što je u novonastalim okolnostima pokrenulo nastajanje nove prostorne organizacije. Županijska plemenska utvrda postala je feudalni kraljevski »castrum«. Na tragu novih društvenih odnosa, u skladu s kolonizacijskim procesima u srednjoj Europi, napuštene su naseobine okolnog pograda i formirano je novo naselje, podgrađe utvrde uz glavnu prometnicu.

Kolonizacijska naselja nastajala su vezivanjem uz »castrum«, na glavnim prometnicama, kao otvorena naselja bez zidina, ostvarujući tri osnovne funkcije važne za razvoj naselja: trgovačku, obrambenu i administrativno-crkvenu. Krapinsko podgrađe nastalo je uz lijevu obalu Krapinčice, na riječnom nanosu između dviju okuka, koje su pružale zaštitu. Naselje je formirano uz put kao koridorsko, longitudinalno, fizički vezano i funkcionalno zavisno od utvrde nad njom. Razlozi takvom nastanku naselja su sigurnost koju je pružala utvrda

(ujedno i sjedište vlasti), te uzak pojas zemljišta podno utvrde s jedne strane i Krapinčice s druge strane. Zbog specifičnih uvjeta, bolje osunčanosti, zaštite od sjevernih vjetrova i pada terena (1–2 metra) prema Krapinčici, koja je uzrokovala poplave, prvobitno naselje razvilo se samo s jedne strane puta (istočne), uz stijenu podno utvrde. Geomorfološka situacija uvjetovala je ograničenu dužinu parcela, koje su završavale podno pješčenjačke stijene, u kojoj su bušene spilje korištene kao gospodarski prostori. Iako iz tog vremena nemamo podataka o izgrađenosti parcela, može se pretpostaviti postojanje osnovnog tipa kolonizacijske kuće, tipične za srednjoeuropski prostor. Takva kuća bila je jednodrumna ili dvodrumna drvena prizemnica, bez podruma, postavljena uz rub parcele, u ovom slučaju sjeverni, zabatom orijentirana prema putu, pokrivena slamom, s ulazom na južnom pročelju s parcele.

Rastu naselja pogodovao je povoljan prometni položaj. Krapina je nastala na pretpovijesnom prirodnom putu, koji je služio i u antičko doba, a u srednjem je vijeku povezivao značajna središta: Zagreb s Ptujem i Celjem. Na današnjem Trgu Ljudevita Gaja, s ovim glavnim prometnim smjerom spaja se put koji prolazeći podno Ivanščice povezuje Varaždin i Krapinu, gdje se preko riječnog prijelaza nastavlja u smjeru Pregrade i dalje prema Štajerskoj. Drugi srednjovjekovni prometni pravac iz smjera Varaždina prolazio je dolinom Žutnice, podno sjevernih padina Strahinjščice i »Židovskoga grada«, odakle se preko prijevoja penjao do kapele Sv. Jošta (Justina) i nastavljao dalje prema Pregradi i Štajerskoj. Kako se tijekom 13. stoljeća Krapina kao naselje ne spominje, već samo »castrum«, može se zaključiti da je podgrađe utvrde u to vrijeme bilo malo, nerazvijeno naselje.

Tijekom 13. stoljeća spominje se Petar, vjerojatno upravitelj krapinske utvrde, a 1225. g., za vladavine Andrije II, herceg

Vretenasto proširenje tržne ulice (lijevo zgrada magistrata)

Spindel-shaped expansion of the market street (with the building of the town hall to the left)

Keglevićeva palača, pozicija južnih gradskih vrata
Keglević's palace, position of the town's south gates

Pozicija sjevernih gradskih vrata, desno kurija Sermage
Position of the town's north gates, with the Sermage manor to the right

Bela (kasnije kralj Bela IV.) poziva u Krapinu splitskog nadbiskupa, krbavskog biskupa i splitskog kneza zbog nekog spora. Isprava je napisana u kraljevskoj kapeli.¹⁷ U vrijeme tatarske provale Krapinom je upravljao Andronik, polovinom 13. stoljeća ban Stjepan, kasnije i biskup Filip, koji je 1258. g. uredio međe krapinskoga grada. »Međe su se protezale preko potoka Krapine, Batine i Konjščine prema istoku do župe Hrastne i do župe Moravečke, a prema sjeveru do gore Ošterc i Belec, do zemljišta križara Sv. Ivana«. ¹⁸ Iz navedenih dokumenata očitava se važnost kraljevske utvrde, kojom upravlja herceg, a koja nije samo jedna u nizu pograničnih utvrda, već najznačajnija i najveća opsegom na području Zagorja.¹⁹ Ujedno je posvjedočeno postojanje kraljevske kapele u »castrunu«, središtu Zagorske županije, kojoj su određene granice.

Tijekom 13. stoljeća kao zagorski župani spominju se Farkaš i članovi porodice Gising. U ovom razdoblju Krapina se naziva »castrum« Zagorje, a samo naselje ne spominje se do početka 14. stoljeća. Razlog ovoj šutnji možemo tražiti u ratnim zbivanjima, kada je utvrda imala važnu ulogu, a naselje pod njom stagniralo.²⁰

Naselje (*villa*) prvi put se spominje 1311. g., u sporu krapinskog župnika i Kaptola oko ubiranja desetine.²¹ I sâm ternin *villa* posvjedočuje da se naselje sporo razvijalo. Ova isprava ujedno je i prvi podatak o postojanju župne crkve Sv. Nikole.²² Župna crkva sagrađena je na uzvišenju izvan podgrađa, nad glavnom prometnicom, južno od krapinskog »castruma«. Svojim zapadnim pročeljem vizualno komunicira s naseljem, ali u tom razdoblju nije utjecala na njegov razvoj. Razlog tome je fizička i funkcionalna veza podgrađa sa »castrumom«, kao stvarnom i simboličkom jezgrom naselja. Drugi razlog takvom položaju župne crkve izvan naselja može biti njezino značenje kao crkve – središta arhiđakonata. Središnja crkva arhiđakonata, ujedno i mjesna župna crkva, zbog svog značenja za širi prostor, podignuta je izvan naselja, ali u blizini »castruma«, što je tipičan položaj crkve arhiđakonata u Ugarskoj.²³

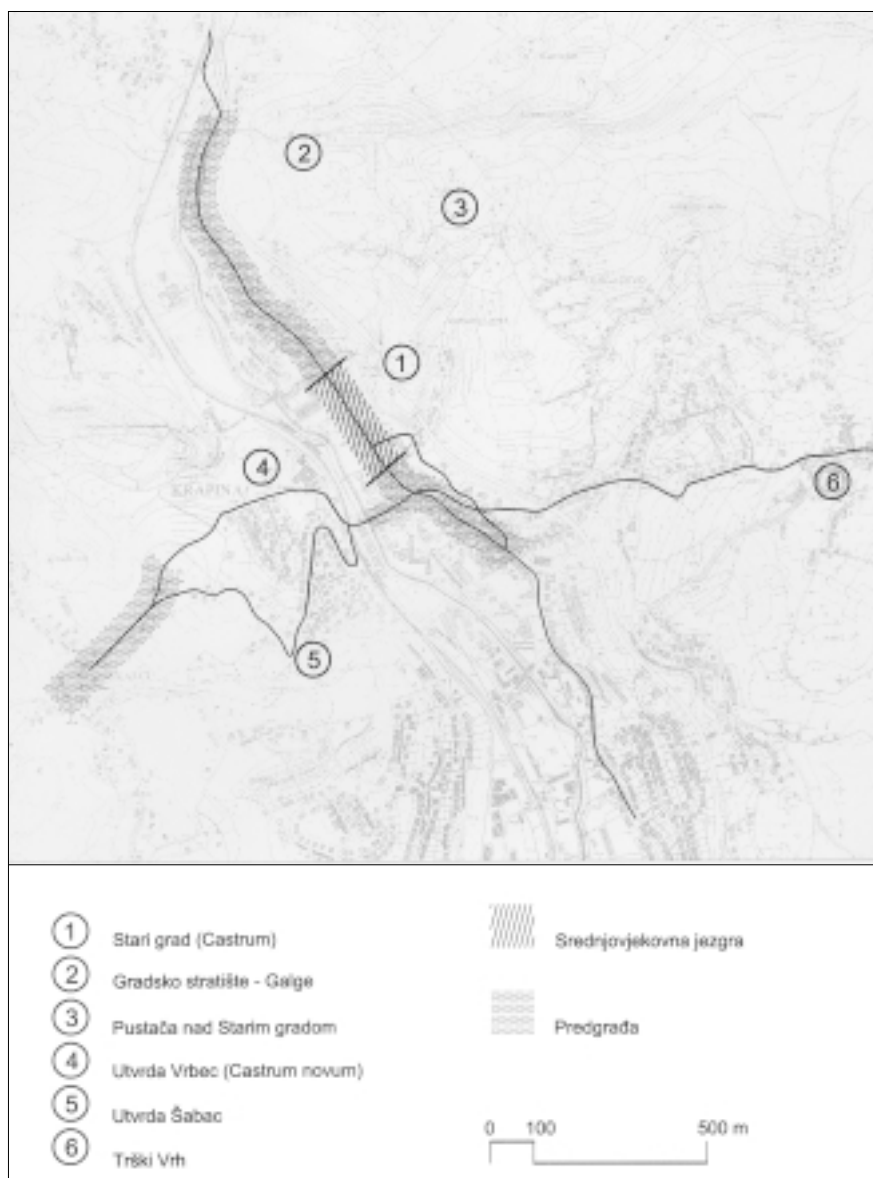
U ovom razdoblju stvorena je osnovna prostorna struktura koju čine »castrum« s kapelom i župnom arhiđakonatskom crkvom Sv. Nikole, smještenima na uzvišenjima iznad glav-

nog prometnog pravca, i naselje koje se razvijalo kao podgrađe uz centralnu komunikaciju. »Castrum«, crkva i naselje međusobno su povezani sustavom putova.

Formiranje urbane jezgre u 14. i 15. stoljeću

Podgrađe pod krapinskom utvrdom dobilo je povlastice slobodnog kraljevskog trgovišta poveljom kralja Ludovika I, godine 1347.²⁴ Od tada su stanovnici trgovišta mogli slobodno birati suca, čime je priznata ograničena autonomija naselja, jer trgovište nije imalo *ius gladii*. U parnicama zbog krađa, nasilja, ubojstava i prolijevanja krvi sudio je kaštelan utvrde u prisutnosti gradskog suca. Zanimljiv je podatak da je trgovište kao zalazninu kralju, između ostalog, moralo davati jednu libru šafrana, papra i soli.²⁵ Kako su to bili uvozni i skupi začini, Krapina je očito bila važna postaja međunarodne trgovine. Prometnu važnost Krapine potvrđuje i patroninij župne crkve Sv. Nikole, zaštitnika putnika i trgovaca. U povelji kralj Ludovik spominje građane (*cives*) *sub castro Crapina*, otkrivajući da status Krapine nije bio precizno utvrđen u 14. stoljeću, što potvrđuje i naziv *villa*, spomenut 1311. godine. Krapina se nalazila na kraljevskom posjedu, te je kralj davao povlastice svojim »građanima i gostima«. ²⁶ Kraljev posjed, mogućnost slobodnog seljenja, ograničena autonomija i razvoj trgovine, bitno će utjecati na razvoj Krapine kao trgovačkog središta u nadolazećim razdobljima.

Krapina je kraljevski privilegij stekla za vladavine Anžuvina, u drugoj fazi razvoja gradova srednjovjekovne Slavonije. U tom razdoblju prevladavala je novčana privreda, a proces formiranja gradova bio je uglavnom završen. U prvoj fazi, za vladavine Arpadovića, privilegije su dobivala pogranična naselja na važnim strateškim položajima na južnoj i istočnoj granici i naselja na najznačajnijoj prometnici – »vojničkoj cesti« (*via exercitulis*), koja je spajala Podunavlje s Jadranom. Iako je Krapina zadovoljavala formalne uvjete za dobivanje povlastica i za vladavine Arpadovića, zbog učestalih nemira i ratova na granici prema Štajerskoj privilegij je dobila tek u 14. stoljeću. Nemiri na granici uzrokovali su i spori razvoj naselja, zbog čega je Krapina stekla status kraljevskog trgovišta, a ne slobodnog kraljevskoga grada.

Prostorni odnosi i sustav komunikacija (izradila d.i.a. Ivana Haničar)
Spatial relations and the system of communications (made by I. Haničar)

Novo razdoblje u razvoju grada započelo je s grofovima Celjskim, kojima je kralj Sigismund 1399. g. darovao cijelo Zagorje s Krapinom. Prava koja je imao kralj prešla su na nove vlasnike, tj. na njihove kaštelane. Zajedno s posjedima i pravima, Celjski su dobili i titulu zagorskih župana. Zagorski posjedi Celjskih prirodno su bili vezani na njihova imanja u Štajerskoj i glavne ceste koje su povezivale dvije države. Kako su prihodi od prometa i trgovine bili jedan od glavnih prihoda Celjskih, oni su poticali razvoj gradova i trgovišta dodjeljujući im povlastice.²⁷

Početak 15. stoljeća Celjski su kontrolirali sve važne prometne pravce s gradovima i trgovištima u Kranjskoj i Štajerskoj izuzev Ljubljane i Ptuja.²⁸ Ključni prometni pravci kroz Zagorje bili su usmjereni prema Ptuju, no prometnom politi-

kom Celjskih – da bi se izbjegao Ptuj – promet je preusmjeren preko štajerskog Rogateca na Celje, pri čemu je Krapina postala ključna prometna točka i sjedište Celjskih u Zagorju. Novi vlasnici su 1416. g. potvrdili Krapini povlastice trgovišta, a 1418. g. dodijelili su joj pravo održavanja godišnjeg sajma i oslobodili građane kroz 10 godina svih daća s tog sajma.²⁹ Celjski su često boravili u Krapini i u njoj držali značajne vojne snage.³⁰ Naselje se od početka 15. stoljeća u svim ispravama naziva *oppidum*, a stanovnici *cives* i *hospites*, što zorno zrcali promjenu i napredak u odnosu na prethodno razdoblje.³¹ Polovinom 15. stoljeća trgovište je imalo 135 selišta, tj. 550 do 650 stanovnika.³²

Već prije Celjskih, »castrum« s romaničkom jezgrom formiranom oko spilje prostire se na relativno uskom platou. Stari

Zračna snimka Krapine (Hrvatski državni arhiv, 1962.)
Aerial view of Krapina, 1962

grad »castrum« širio se prilagođavajući se konfiguraciji terena na platou, u duljini od oko 250 m, sa sjeverne i južne strane odvojen klancima. Prvobitno žiđe (romaničko) štitilo je »castrum« sa sjeverne, pristupačnije strane, na kojoj se uz spilju nalazio palas, a južna strana platoa s kapelom Sv. Trojstva koju su gradili grofovi Celjski izgrađivana je i utvrđivana u idućim razdobljima, prirodno zaštićena strnom stijenom koja završava na potoku.³³ Prema naselju »castrum« se širio drugim pojasom zidina na padini podno platoa, spojnog prilazom s trgovištem.³⁴ Iznad potoka i ovog prilaza, na dominantnom položaju iznad naselja nalazio se župni dvor. Zbog udaljenosti crkve, župni dvor bio je vezan uz naselje i »castrum«.³⁵

Nova prometna uloga i jačanje trgovine pridonijeli su rastu naselja, koje se proširilo uz glavnu prometnicu s njezine obje strane, formirajući se kao izduženo naselje oko vretenaste tržne ulice. Urbana jezgra bila je duljine oko 250–270 m i širine 80–100 m (ovisno o duljini parcela). Njezine dimenzije bile su određene konfiguracijom terena i prostiranjem »castruma« sa kojim je fizički i funkcionalno vezana. Prema katastarskoj karti iz 19. stoljeća i sačuvanim vedutama moguće je odrediti i dimenzije parcela, te njihovu izgrađenost.³⁶ Srednjovjekovne izdužene parcele (sačuvane u sjevernom dijelu naselja, podno »castruma«) bile su duboke 30–40 m i širine fronte 10–15 m. Kuće postavljene uz uličnu liniju i sjeverni rub parcele bile su drvene, zabatno orijentirane prizemnice, vjerojatno troprostorne, sa dvije prozorske osi prema ulici i bočno postavljenim ulazom, pokrivene slamom. Uz sjeverni

rub parcele, iza kuća, nizale su se u istoj osi gospodarske zgrade. Prilaz u dubinu parcele bio je s ulice, uz kuće. Ovakav tip parcele i njezine izgrađenosti tipičan je za srednju Europu, a u Hrvatskoj je uz modifikacije ponegdje potrajao do u 19. stoljeće.³⁷ Kuće uz zapadnu stranu ulice, zbog pada terena i naplavnosti Krapinčice vjerojatno su bile više (visoke prizemnice sa podrumom), no u osnovi to je bio isti tip troprostorne drvene gradske kuće, koji prevladava u srednjoj Europi 15. stoljeća.

Razvoj i značenje trgovišta u doba Celjskih potvrđuje i jedan od vjerojatno najznačajnijih događaja u krapinskoj povijesti: Godine 1405. u »castrumu« je održano kraljevsko vjenčanje Sigismunda Luksemburškog, hrvatsko-ugarskog kralja, i Barbare Celjske.³⁸ Organizacija kraljevskog vjenčanja zahtijevala je i monumentalni okvir i sudjelovanje građana Krapine, što je moglo pružiti samo razvijeno naselje.

Nakon ubojstva posljednjega grofa Celjskog 1456. g. kralj je dio njihovih posjeda dodijelio bivšem kapetanu Celjskih i novom slavonskom banu Ivanu Vitovcu. Za ratne zasluge kralj Matija Korvin 1459. g. dodijelio je Vitovcu titulu baruna od Krapine, a 1460. g. i titulu zagorskoga grofa.³⁹

Novi su vlasnici potvrdili ranije povlastice, što je omogućilo daljnji napredak naselja. Krapina je postala sjedište Vitovca, čije značenje potvrđuje i barunska titula. U dva navrata – 1459. i 1460. g. – kralj je Vitovcu dodijelio privilegij kovanja novca.⁴⁰ Uz kovnicu je pedesetih godina 15. stoljeća u Krapini postojao i »castrum novum«, smješten nasuprot krapinskom Starom gradu, na brdu Josipovcu iznad desne obale

Sjeverno predgrađe s baroknom kapelom Sv. Florijana (potkraj 19. stoljeća, Uprava za zaštitu kulturne baštine, Zagreb)

Northern suburb with the baroque chapel of St. Florian, end of the 19th century

Ljevokasto proširenje tržne ulice pred južnim gradskim vratima (između dva svjetska rata, Uprava za zaštitu kulturne baštine, Zagreb)

Spindel-shaped expansion of the market street in front of the southern town gate, between the two world wars

Krapinčice.⁴¹ Ta nova utvrda je bila zidana kula, zaštićena opkopima, koja je s jugozapadne strane štitila krapinsku kotlinu i naselje u njoj.⁴² Kako se ova utvrda spominje 1458. kao »castrum novum«, izgleda da je sagrađena u vrijeme Celjskih. Prema povijesnim izvorima nemamo dovoljno elemenata koji bi mogli pomoći u pripisivanju pojedinih građevina Celjskima ili Vitovcima, no svakako je razvidno da je razvoj, koji su poticali Celjski, nastavljen i za Vitovaca.

Podno Josipovca s novom utvrdom, oko 1480. g., na mjestu današnjeg franjevačkog samostana, postojao je hospital s kapelom Sv. Katarine.⁴³ Srednjovjekovni krapinski hospital vjerojatno je služio i kao hospicij.⁴⁴ Krapina je bila važna točka na trgovačkom snjeru prema Sloveniji, na polovini puta od Zagreba do Celja i Ptuja. Izgradnjom utvrde i hospitala, naselje je u 15. stoljeću prvi puta prešlo na desnu obalu Krapinčice, uz riječni prijelaz. Imamo podatke i o prvim graditeljima u tom razdoblju. Na zaglavnom kamenu iz župne crkve Sv. Nikole potpisan je »Creutz«, majstor koji je gradio svod crkve.⁴⁵ U Veneciji se između 1462. i 1473. g. spominje graditelj Martin iz Krapine, koji je sudjelovao u gradnji gotičke crkve Sta Chiara.⁴⁶ Iako nema podataka o njegovom djelovanju u Hrvatskoj, moguće je da je ovaj majstor sudjelovao u gradnjama Celjskih i Vitovaca u Zagorju.

Na povratku iz provale u Kranjsku i Štajersku 1473. g. Turci su opustošili Zagorje. U Krapini je opustošeno 30 građanskih posjeda, koji su ponovno naseljeni do kraja stoljeća.⁴⁷ Zbog toga je kralj Matija Korvin posjede Vitovaca 1477. g. oslobodio plaćanja poreza. Nakon turskih provala stanovnici Krapine zaštitili su naselje bedemima i grabama.⁴⁸ Položaj tih zidina može se rekonstruirati prema konfiguraciji terena, parcelaciji 19. stoljeća i strukturi naselja.

Sa sjeverne strane od »castruma« zid se spuštao prema Krapinčici, do suženja glavne gradske ulice (danas Magistratska ulica), gdje su se uz južni zid uglovnice u Magistratskoj 35 nalazila sjeverna gradska vrata. Ova kuća sa zapadne strane ulice pripadala je grofovima Sermage, u kasnijim stoljećima

suvlasnicima vlastelinstva zajedno s Keglevićima. Na dvorišnom portalu uklesana je 1615. godina, čime je ta kuća najstarija datirana zidanica u Krapini. Položaj kasnije sagrađene feudalne kurije suvlasnika vlastelinstva uz gradska vrata dovodi nas do pretpostavke da se na ovom mjestu nalazila kula uz gradska vrata.⁴⁹ Odatle se zid nastavljao prema Krapinčici. Slijedeći zapadnu stražnju frontu parcela zid se paralelno s Krapinčicom pružao prema jugu. Zapadna linija parcelacije slijedi pad terena prema Krapinčici, koja je prije regulacija u 19. i 20. stoljeću izazivala česte poplave. Zbog naplavnosti, zid nije mogao biti sagrađen tik uz obalu Krapinčice.⁵⁰ Odatle se zid pružao do visine današnje Uske ulice. Dalje se penjao u smjeru od zapada prema istoku, gdje se vezao na zidine »castruna«. Južna linija zida određena je potokom koji je nekada protjecao podno platoa sa »castrumom«, Uskom ulicom i ulijevao se u Krapinčicu. Južna gradska vrata nalazila su se na suženju ulice, pred današnjim kompleksom Keglevića (danas Magistratska 10, 10/1 i 12). Kao i uz sjeverna gradska vrata, uz južna u 16. stoljeću sagrađena je utvrđena kurija Keglevića, suvlasnika imanja, iz koje se razvio barokni kompleks zgrada. Smještaj građevina feudalne arhitekture na ključnim točkama, koje omogućavaju kontrolu gradskog prostora, bio je uobičajen. Pitanje materijala od kojega su načinjene gradske utvrde do danas nije riješeno. Prema gradskom pečatu prikazane su tri kule na kamenim zidinama. Pečat je dodijeljen Krapini 1598. g., a tipološki vjerojatno pripada kraju 14. stoljeća, te bi se moglo zaključiti da je podgrađe već u 14. stoljeću moglo biti utvrđeno kamenim zidinama.⁵¹ Iako u Krapini kamena ima u izobilju, mala je mogućnost da su zidine bile izgrađene od čvrstoga materijala. Tijekom 14. i 15. stoljeća utvrđivani su Križevci, Koprivnica i Varaždin. U ovim gradovima utvrde su se sastojale od jaraka, nasipa i palisada, a tako je vjerojatno bilo i u Krapini. Kamenom su vjerojatno bile zidane kule uz gradska vrata, što bi trebalo dokazati daljnjim istraživanjima.

U 15. stoljeću razvoj robno-novčane privrede, održavanje sajnova, pravo ubiranja prihoda mitnice i sigurnost koju su

Današnji glavni gradski trg (početkom 20. stoljeća, Uprava za zaštitu kulturne baštine, Zagreb)

The present-day main town square, beginning of the 20th century

Južno predgrađe, vretenasto proširenje ulice pod župnom crkvom Sv. Nikole (kraj 19. stoljeća, Uprava za zaštitu kulturne baštine, Zagreb)

Southern suburb, spindle-shaped expansion at the foot of the parish church of St. Nicholas, end of the 19th century

pružale utvrde stvorili su uvjete za razvoj Krapine kao trgovačkog središta. To je pogodilo stvaranju urbane matrice, koja se održala i u sljedećim stoljećima. Prostorna struktura očituje se u dva horizonta: višem – feudalno-sakralnom na pobrđu i nižem – izduženom cestovnom naselju u kotlini uz obalu Krapinčice.

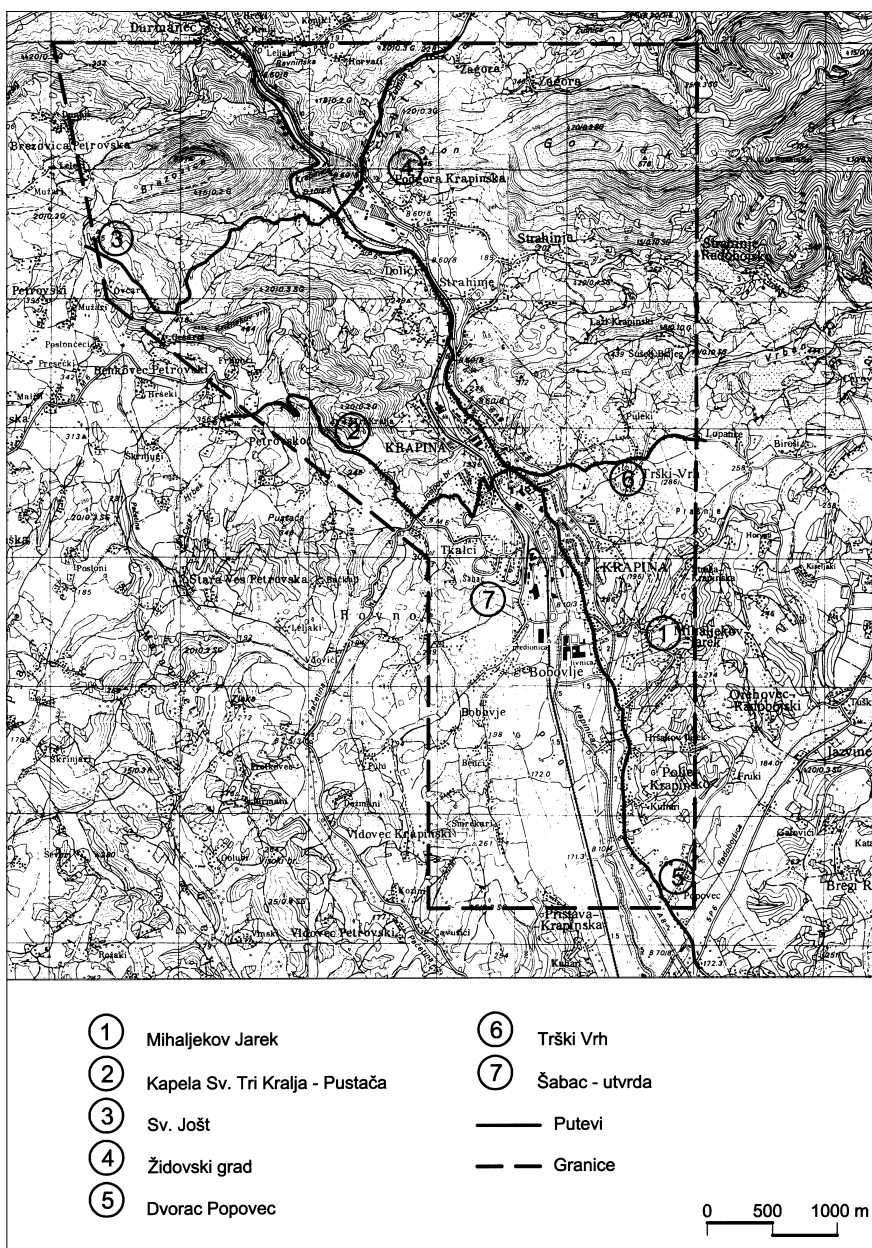
Iz ruku Vitovaca 1486. godine Krapina je ponovno došla u kraljevski posjed. Do 1494. vlastelinstvom je upravljao Jakov Sekelj od Kevenda, a od te je godine u posjed ušao herceg Ivaniš Korvin, nezakoniti sin kralja Matije Korvina. Oko 1480. g. Krapina je imala 400–500 stanovnika, tj. 91 nastanjeno selište i 30 pustih.⁵² Opadanje broja stanovnika u posljednjoj četvrtini stoljeća posljedica je ekonomske krize i turskih provala. Zagorska županija ukinuta je 1486. g. i pripojena Varaždinskoj županiji, čime je Krapina prestala biti upravno središte Zagorja.⁵³ Kako bi ublažio krizu, kralj Matijaš je 1489. g. Krapini dao novu sajamsku povlasticu, pravo na održavanje još dva godišnja sajma i pravo na ubiranje prihoda mitnice s tih sajmova, koji su se inače ubirali za kralja. Prihode su Krapinci trebali uložiti za popravak i izgradnju trgovišta, vjerojatno i gradskih utvrda.⁵⁴ Za Ivaniša Korvina Krapina je postala središte njegovih posjeda u Hrvatskoj, a tu je on i umro godine 1504. Nakon njegove smrti Krapina je prešla u posjed Jurja Brandenburškog. U prvim desetljećima 16. stoljeća kulminirala je kriza koja je zahvatila Krapinu, pa je broj stanovnika opao na 130–150. Juraj Brandenburški pokušao je ublažiti krizu, pa je 1516. oslobodio nove naseljenike svih podavanja na šest godina, što je ubrzalo porast stanovništva na oko 150–200.⁵⁵ Godine 1523. Brandenburg je rasprodao svoje posjede u Hrvatskoj, pa su tako novi vlasnici Krapine postali Keglevići i Imreffy, čime je počelo novo poglavlje u razvoju trgovišta.

Prostorni razvoj u 16. i 17. stoljeću

Početak 16. stoljeća bio je obilježen u ovom dijelu Europe gospodarskom krizom i prelaskom sa novčane na prirodnu

rentu. U našim krajevima kriza je pojačana turskim provalama i propašću Hrvatsko-Ugarskog kraljevstva 1526. godine. To je izazvalo promjenu trgovačkih pravaca, koji su bili vezani na unutrašnjoaustrijske zemlje i na Beč kao novo središte kraljevstva. Takva situacija ubrzala je propadanje niza manjih feudalnih trgovišta u Zagorju, nastalih pod južnim padinama Ivanišćice u 15. stoljeću. Zahvaljujući povećanom prometu i trgovini prema Štajerskoj u zapadnom Zagorju, na tom su se prostoru razvila nova trgovišta, čime je jačala i uloga Krapine kao centralne točke u trgovini s tom susjednom zemljom. Zahvaljujući zaštićenosti Zagorja od turskih provala, zagorske su krajeve naseljavali izbjeglice iz krajeva koje su osvojili Turci. Novi naseljenici ponajviše su se nastanili u zapadnom Zagorju. Povoljan prometni položaj, zaštićenost i novo stanovništvo ublažili su krizu, koja je na ovim prostorima počela opadati tridesetih godina 16. stoljeća.

Povratkom na sustav prirodne rente započeo je proces refeudalizacije, koji je rezultirao pokušajem gušenja gradskih prava, što će obilježiti sukobi Krapinaca i novih feudalnih vlasnika tijekom sljedećih sto godina. Među novim suvlasnicima izbijali su sukobi, koji su 1525. g. izazvali podjelu krapinskih posjeda na dva dijela. Imreffy, kojeg je kasnije naslijedio Sekelj, dobio je »castrum« Krapinu, a Keglevići Kostel i dio krapinskih posjeda. Takva situacija postojala je do 1609. g., kada su svi krapinski posjedi prešli u ruke Keglevića.⁵⁶ Ostavši bez »castruma«, Keglevići su u Krapini oko 1540. g. sagradili dvije utvrđene kurije, kao središta svog dijela imanja.⁵⁷ Za razliku od srednjovjekovnog »castruma« utvrđene kurije prilagođene su novom načinu ratovanja vatrenim oružjem. Uz južna gradska vrata, na prirodnom, strateški povoljnom uzvišenju, uz prilaz burgu s jedne strane i ponad potoka koji je nekada protjecao današnjom Uskom ulicom, sagrađena je zidana kurija (*curia sub castro Krapina in modo fortalitii erecta*) sa skošenim podzidom i zaštitnim vijencem, što je tipično za fortifikacijsku arhitekturu 16. stoljeća. »Fortalium Sabacz« nalazio se na brdu Šapcu, ponad desne obale Krapinčice, uz put koji danas vodi u selo Petrovsko. Iz Klaićeva opisa rušenja kurije možemo doznati samo da je kurija

Međe Krapine u 16. stoljeću (izradila d.i.a. Ivana Haničar)
Krapina's boundary lines in the 16th century

bila zaštićena jarkom s pokretnim mostom i da se izvan utvrde nalazila pivnica.⁵⁸ Godine 1582. utvrda Šabac je srušena do temelja, a njezino ime sačuvalo se kao ime brda koje se do izgradnje utvrde zvalo Veternica.

Izgradnjom ovih dviju utvrda, Krapina je dodatno zaštićena suvremenim fortifikacijama s juga, odakle je prijetila najveća opasnost. Zbog toga srednjovjekovni »castrum« vjerojatno nije moderniziran i prilagođen novom načinu ratovanja, iako su gotovo sve ostale srednjovjekovne utvrde u Zagorju bile modernizirane. U 16. stoljeću u krapinskom »castrumu« sagrađen je novi renesansni palas, koji je sačuvan, pa i sada dominira nad naseljem.⁵⁹

Tijekom 16. stoljeća u Krapinu je useljavalo plemstvo, koje je gradilo svoje kurije. U prvoj polovini 16. stoljeća kurije su u gradu posjedovali Glavači i Ljubončići.⁶⁰ Izgradnja kurija unijela je novo mjerilo u urbanu strukturu. Te zgrade vjerojatno su bile većih dimenzija, izgrađene od čvrstog materijala, što je pogodovalo spajanju parcela i postavi kuća dužom osi uz uličnu liniju.⁶¹

Broj građana povećavao se prema kraju stoljeća, pa je 1580. g. Krapina brojala između 600 i 800 stanovnika, a potkraj stoljeća 700–1000 stanovnika. Po veličini bila je drugo mjesto u Varaždinskoj županiji, a uz Križevce i Koprivnicu četvrto mjesto u srednjovjekovnoj Slavoniji.⁶² U ovom razdoblju

Krapina potkraj 19. stoljeća
Krapina at the end of the 19th century

počele su se zapisivati odluke magistrata, javljaju se začeci školstva, a spominju se i obrtnici. Zbog porasta broja stanovnika grad se širio izvan zidina, pa se 1598. g. prvi put spominju i stanovnici *extra oppidum*.

Izvan sjevernih gradskih vrata formiralo se malo predgrađe, razvijajući se prema sjeveru i mostu u Doliću. Pred južnim gradskim vratima stvoreno je ljevkastio proširenje, koje prelazi u današnji glavni gradski trg (Trg Ljudevita Gaja). On je nastao na spoju glavne gradske prometnice, puta koji ga povezuje sa župnom crkvom i odvojka prema prelazu preko Krapinčice. Prostor se formirao kao trg na spoju putova pred naseljem već u vrijeme njegova nastanka. Zbog ovisnosti i vezanosti podgrađa sa »castrumom«, te sporog razvoja Krapine, taj trg je urbaniziran relativno kasno. Širenje Krapine prema jugu, uz centralnu prometnicu, dovršeno je tek potkraj 19. stoljeća.

Do kraja 16. stoljeća južno predgrađe rahle strukture proširilo se do podnožja župne crkve, tj. do potoka Paradižuma. Od Gajeve trga do potoka Paradižuma predgrađe se širilo uz današnju Ulicu Ljudevita Gaja. Kao i starija jezgra pod »castrumom« formirano je oko vretenastog proširenja Gajeve ulice, iz čijeg središta vodi put do župne crkve (danas Strossmayerova ulica). Začetak izgradnje ovog prostora zbog povoljnih uvjeta (osunčanost, zaštita od vjetrova, naplavnost Krapinčice) bio je vezan uz istočnu stranu ulice, podno crkve. Na mjestu gdje je put prelazio preko potoka Paradižuma nalazilo se proširenje ulice, nastalo spojem s odvojkom puta koji je vodio na Trški Vrh i dalje za Radoboj i Varaždin. Na ovom proširenju, na rubnom gradskom prostoru bilo je napajalište stoke. Prostor predgrađa koji se pruža od južnih gradskih vrata do potoka Paradižuma početkom 18. stoljeća naziva se *varoš dolnja*.⁶³ Ova oznaka pokazuje svijest o razlikovanju

prvobitne jezgre naselja, podgrađa pod »castrumom«, i postupnog razvoja i širenja prema jugu, u prostor koji će s vremenom postati centar naselja. Unutar ovako proširenog naselja razvio se sustav komunikacija, koji se veže na glavnu prometnu os u smjeru sjever-jug. Od proširenja Gajeve ulice vodi prilaz do crkve (Strossmayerova ulica), pred čijim pročeljem se razvilo malo čvorište putova. Tu se spajaju: put koji vodi na Trški Vrh (Ulica Vladimira Nazora), prilaz Gajevu trgu i Crkvena ulica, koja od crkve, paralelno s Magistratskom ulicom iznad podgrađa uz stari župni dvor vodi do »castruma«. Od ovih komunikacija jedino se Strossmayerova ulica razvila u izgrađenu ulicu. U podgrađu, uz južna gradska vrata, Starogradskom ulicom prilazi se »castrumu«. Paralelno sa Magistratskom ulicom, uz zapadnu liniju zidina i Krapinčicu, do u 20. stoljeće postojao je gospodarski put kojim je bio moguć pristup parcelama uz rijeku. Gotovo uobičajeno, gospodarski putovi razvijaju se u uličnim naseljima u drugu, paralelnu gradsku ulicu.⁶⁴ Ovdje to nije bio slučaj zbog naplavnosti. Ranije navedena, druga moguća ulica (Crkvena) nije se razvila zbog strmine terena. Zbog toga jedino moguć pravac širenja naselja bio je uz glavnu prometnu os, tvoreći uz nju niz proširenja – trgova.

Uz sjeverno i južno predgrađe, u 16. stoljeću razvilo se i specijalizirano obrtničko predgrađe Tkalci. Ono je nastalo na zapadnom pobrđu iznad hospitala, uz put koji preko Petrovskog i Pregrade vodi prema Štajerskoj.

Godine 1590. premjerene su i potvrđene međe krapinskog teritorija.⁶⁵ Granice širega gradskog područja, na kojem su stanovnici uživali gradske povlastice (vlastelinstvo je na ovom području obrađivalo samo jedan vinograd) sa sjevera su obuhvaćale planine Brezovicu i Strahinjščicu, sa istoka i zapada granica je prolazila hrptom gorja koje okružuje kra-

Zračna snimka krapinske kotline (Državna geodetska uprava Zagreb)
Aerial view of the Krapina valley

pinsku kotlinu, a na jugu se spuštala do prelaza preko Krapinčice, Popovečkog Broda (danas Popovec). Ključne točke ovog širega gradskog prostora određene su i arhitekturom kao vizualnim dominantama. Na sjeveru je sa strane Brezovice to bila kapela Sv. Jodokuša (Justina), na Strahinjšćici »Židovski grad« (kula-stražarnica iz 16. stoljeća?),⁶⁶ sa zapadne strane iznad Krapine kapela Sv. Tri kralja,⁶⁷ na jugu imanje krapinskog župnika Popovec i na istoku Trški Vrh s Marijinom kapelom.

Na razmeđu stoljeća u Krapini su pet puta održane i sjednice hrvatskog sabora.⁶⁸ Za zasjedanja 1598, 1599. i 1600. g. navodi se da su održana u krapinskoj utvrdi, no 1606. i 1607. g. zasjedanja su održana u trgovištu Krapini.

Razvojem grada, organizacijom gradske uprave i pojavom prvih gradskih zapisnika javlja se potreba za posebnom zgradom gradske uprave – magistratom. Nije poznato kada je zgrada krapinskog magistrata sagrađena, no dio zida začelja danas postojeće zgrade, građen lomljenim kamenom s mnogo žbuke upućuje na način zidanja 16. i 17. stoljeća.⁶⁹ Zgrade magistrata građene su u srednjoj Europi pretežno u 15. i 16. stoljeću, kada je reorganizirana gradska uprava i uvedeni prvi gradski zapisnici. Jedina sačuvana zgrada magistrata iz ovog razdoblja u kontinentalnoj Hrvatskoj je varaždinska, sagrađena u 16. stoljeću. Magistrat u Krapini je smješten u središtu vretenastog proširenja podgrađa. Na veduti iz prve polovice 19. stoljeća pred magistratom se vidi i »pranger«,

sramotni stup na kojem se vjerojatno nalazila i mjera za žito i vino.⁷⁰ Zgrada magistrata i »pranger« simboli su gradskog napretka i moći, a njihov smještaj u središte podgrađa vjerojatno na prijelazu iz 16. u 17. stoljeće pokazuje da je to podgrađe još najvitalniji dio Krapine. U 17. stoljeću prvi put se spominju i »galge«, stratište koje se prema katastarskoj karti nalazilo na pobrđu nešto sjevernije od »castruma«.⁷¹ Uz prostorni razvoj trgovišta vezano je i povećanje njegovih prava, kao i opadanje moći feudalaca.

Godine 1610. spominje se da je krapinski »castrum« dijelom porušen, dijelom oštećen. Malo kasnije, kao ruševina, spominje se i utvrda na Josipovcu (»castrum novum« u 15. st.).⁷² Rušenjem i zapuštanjem srednjovjekovnih utvrda u 17. stoljeću (što je opći proces u Zagorju) počelo je i napuštanje srednjovjekovnih gradskih zidina, koje su bile vezane na sustav utvrda »castruma«. Krapinski »castrum«, koji je kroz povijest imao dominantnu ulogu, izgubio je svoju funkciju i postupno se razgrađivao, a povijest Krapine od tada je vezana uz razvoj grada. Trgovište se širilo u svoja predgrađa: prema sjeveru do mosta na Krapinčici u Doliću, prema jugu preko današnjega glavnoga gradskog trga, uz ulicu podno crkve. Potvrdu tog procesa nalazimo u ispravi iz 1629. g., u kojoj se spominje stanovništvo *intra fossata oppidi*,⁷³ što se više ne odnosi na srednjovjekovno zide podgrađa, već na predgrađa, zaštićena jarcima. Ti su jarci iskopani, možda i pojačani palisadama, na prijelazu iz 16. u 17. stoljeće. Sa južne strane jarak je prolazio uz potok Paradižum, a sa sjeverne uz most u Doliću. Prema urbaru Krapine iz 1787. godine, ovaj prostor naziva se *znutrašnji oppidum*⁷⁴ i obuhvaća današnju povijesnu jezgru Krapine.

Sačuvana urbana matrica i prostorni odnosi omogućavaju sagledavanje razvoja srednjovjekovne Krapine kroz četiri razdoblja:

1. Predurbano razdoblje

Naseljavanje prostora u vezi je sa strateški povoljnim položajem i konfiguracijom terena. Karakterističan je gradinski-visinski sloj naseljavanja oko spilje kao pribježišta. U antičko doba spušta se u nizinu Mihaljekova Jarka, vezano uz sustav rimskih komunikacija. Za barbarskih provala i slavenskih migracija ponovno se naseljava visinski sloj platoa oko spilje, koji postaje sjedište hrvatske plemenske županije, raštrkanih zaseoka i selišta po okolnim brdima, s tržnim prostorom na Trškom Vrhu.

2. Kolonizacijsko razdoblje

U doba Arpadovića, županijska plemenska utvrda postaje kraljevski »castrum«, napuštaju se zaseoci na okolnom po-

brđu i nastaje novo kolonizacijsko naselje. Ono se formira u dolini kao podgrađe utvrde, uz prometnicu, kao longitudinalni, koridorski tip naselja. Zbog povoljnijih uvjeta, prvobitno se naseljava i izgrađuje samo jedna strana prometnice, uz stijenu podno »castruma«.

3. Formiranje urbane jezgre u 14. i 15. stoljeću

Krapina dobiva povlastice slobodnog kraljevskog trgovišta za vladavine Anžuvina, širi se uz glavnu prometnicu s njezine obje strane, oblikujući se oko vretenaste tržne ulice. Izgrađuje se novi »castrum« i pod njim hospital s kapelom Sv. Katarine, čime se naselje širi i na desnu obalu Krapinčice. Izgradnjom gradskih zidina trgovište je i fizički povezano sa »castrumom«.

4. Prostorni razvoj u 16. i 17. stoljeću

Trgovište se razvija prema jugu, formirajući niz tržnih prostora uz glavnu prometnu os. Napuštaju se »castrumi« i gradske zidine. Naselje se slobodnije razvija, šireći se podno župne crkve. Postupno se urbanizira novo središte, koje će s vremenom postati središnji gradski trg.

Analizom prostornog plana i arhitekture mogu se odrediti kriteriji za razlikovanje trgovišta i grada. Sveden na najelementarnije, osnovni kriterij urbane strukture grada je postojanje tržnog prostora i više od jedne ulice.⁷⁵ Ovakva tipologija, izvedena za gornju Austriju, prihvaćena je i u Mađarskoj i dopunjena na temelju istraživanja mađarskih trgovišta.⁷⁶ Kao dodatni elementi na osnovi mađarskih primjera mogu se odrediti: postojanje propovjedničkog samostana ili hospicija, više od jedne srednjovjekovne crkve i broj zidanih kuća u naselju. Velika, razvijena trgovišta gradskih funkcija u slovenskim primjerima karakteriziraju: tržni prostor, pravilna parcelacija, poprečne i gospodarske ulice, zgrada magistrata, hospital, zidine, obrambene kule, utvrđeni dvorci ili upravne zgrade.⁷⁷ Analizom prostora povijesne jezgre Krapine i primjenom navedenih kriterija može se zaključiti da je Krapina u srednjem vijeku dosegla razvojni stupanj manjega grada tipičnog za srednjoeuropski prostor.

Zbog stanja istraživanja povijesnih naselja u kontinentalnoj Hrvatskoj nije moguće odrediti precizne kriterije za prostorno razlikovanje trgovišta i grada u srednjovjekovnom razdoblju. No, i ovako sumarno navedena obilježja važeća u srednjoj Europi pomoći će u istraživanjima i određenju tipologije naših povijesnih naselja.

Bilješke

- 1
Ž. Tomičić, *Arheološki zemljovid Krapine i okolice, Panonski periplus*, Zagreb 1999, str. 48. i dalje.
- 2
Nav. dj., str. 56–59.
- 3
Nav. dj., str. 59.
- 4
J. Klemenc i B. Sarica, *Archaeologische Karte von Jugoslawien*, Blatt Ptuj, Beograd–Zagreb, 1936, str. 91.
- 5
Uz navedenu literaturu za arheološke nalaze vidi i *Registar arheoloških nalaza i nalazišta sjeverozapadne Hrvatske*, Varaždin, 1990.
- 6
S. Ciglencić, *Višinske utrdbe iz časa 3. do 6. st. v vzhodnoalpskem prostoru*, Ljubljana, 1987, str. 172; U djelu se govori i o utvrđi Kuzelein na sjevernim padinama Medvednice, kao i o prostoru Štajerske uz granicu na Sutli, koji zbog sličnih prirodnih i povijesnih uvjeta može poslužiti za usporedbu s prostorom Zagorja.
- 7
Brojne spilje služe kao kulturna mjesta, zakloništa ili u primjeru Krapine kao jezgra naseljavanja, oko koje kasnije nastaje srednjovjekovni burg. Za kontinuitet naseljavanja spilja u Zagorju vidi *Registar arheoloških nalaza i nalazišta sjeverozapadne Hrvatske*, Varaždin, 1990; Vindija, str. 50, Mačkova spilja, str. 51.
- 8
Ž. Tomičić, nav. dj., str. 61.
- 9
Na to upućuje neistraženi arheološki lokalitet »Židovski grad«, malo sjevernije od Krapine, na strateški važnom mjestu, s kojeg je moguće kontrolirati sutjesku rijeke Krapinčice.
- 10
J. Curk, *Trgi in mesta na slovenskem Štajerskem*, Maribor, 1991, str. 42. U djelu se navodi sličan odnos za Sloveniju: Stari trg – Slovenj Gradec. Na području Zagorja sličan povijesni prostorni odnos može se primijetiti na primjeru srednjovjekovnog »oppiduma« Hrašćine i naselja Trgovišta.
- 11
T. Smičiklas, *Codex diplomaticus Regni Croatiae, Slavoniae et Dalmatiae*, Zagreb, 1904–1916, II, str. 259 i 260. (dalje CD).
- 12
J. Adamček, *Povijest trgovišta i vlastelinstva Krapine u doba feudalizma*, Zagreb, »Kaj« 1/82, str. 4.
- 13
N. Klaić, *Prilog postanku slavonskih varoši*, »Zbornik radova Filozofskog fakulteta«, Zagreb, III, 1955, str. 48, 49.
- 14
J. Curk, nav. dj., str. 34.
- 15
F. Šišić, *Povijest Hrvata u vrijeme narodnih vladara*, Zagreb, 1925, str. 674. i **I. Goldstein**, *Hrvatski srednji vijek*, Zagreb, 1995, str. 160.
- 16
D. Vukičević-Samaržija, *Umjetnost kasnog srednjeg vijeka: Sveti trag*, Zagreb, 1994, bilješka 1, str. 133.
- 17
CD III, str. 244.
- 18
S. Ortner, *Povijest gradine i trgovišta Krapine*, Zagreb, 1899. (preti-sak), Krapina, 1993, str. 27–29.
- 19
J. Adamček, nav. dj., str. 5; Herceg Bela, kasnije kralj Bela IV, neko je vrijeme i živio u Krapini.
- 20
V. Klaić, *Krapinski gradovi i predaje o njima*, »Vjesnik Hrvatskog arheološkog društva«, 1908/9, str. 5–10. Autor navodi ratove i sukobe: tatarsku provalu 1242. g.; rat na štajerskoj granici 1242–1246. g.; rat sa češkim kraljem 1270–1271. g.; tridesetih godina 14. stoljeća sukob Gisingovaca sa štajerskim velikašima.
- 21
CD VIII, str. 286.
- 22
Župna crkva Sv. Nikole prvi se put izravno spominje u kanonskoj vizitaciji Ivana Arhidakona 1334. godine.
- 23
E. Fügedi, *Castle and society in Medieval Hungary*, Budapest, 1987, str. 19, 20, 31.
- 24
CD XI, str. 344, 345.
- 25
J. Adamček, nav. dj., str. 5–6.
- 26
J. Adamček, nav. dj., str. 5.
- 27
M. Kosi, *Prometna politika Celjskih grofova, Celjski grofje, Stara tema-nova spoznanja*, Celje, 1998, str. 178.
- 28
M. Kosi, nav. dj., str. 175.
- 29
J. Adamček, nav. dj., str. 10.
- 30
S. Ortner, nav. dj., str. 30–32.
- 31
N. Budak, nav. dj., str. 32.
- 32
J. Adamček, nav. dj., str. 10.; Selište je posjed, prema čijoj veličini su određeni feudalni tereti. Na selištu uglavnom živi jedna porodica.
- 33
D. Vukičević-Samaržija, *Gotičke crkve Hrvatskog zagorja*, Zagreb, 1993, str. 22, bilješka 56.
- 34
Stari grad Krapina, program i studija – istraživanje, zaštita i uporaba, (koordinatorka programa i urednik studije **Ivo Maroević**), Zagreb, 1996/97.
- 35
Stari župni dvor srušen je oko 1950. g., a na tom je mjestu sagrađena stambena kuća. Potkraj 18. stoljeća, za župnika grofa Oršića (1786–1799) sagrađen je novi župni dvor, uz župnu crkvu Sv. Nikole.
- 36
Katastarski plan iz 1890. g., M 1:2880 i veduta Krapine iz prve polovine 19. st. (izvornik u Muzeju grada Zagreba)

37

V. Bedenko, *Urbanistički razvoj Križevaca*. U: *Križevci grad i okolica*, Zagreb, 1993, str. 76. i bilješka 21, **A. Kubinyi**, *Urbanisation in the east-central part of Medieval Hungary, Towns in Medieval Hungary*, Budapešt, 1990, str. 133–135.

38

V. Klaić, nav. dj., str. 13.

39

J. Adamček, nav. dj., str. 7.

40

I. Mirnik, *Krapinski srebrnjaci bana Jana Vitovca*, »Kaj« br. 4–5, Zagreb, 1999, str. 99–106.; Nedavno su dva primjerka srebrnih krajčara otkupljena za Arheološki muzej u Zagrebu. Na srebrnjacima je izveden natpis koji potvrđuje da su kovani u Krapini 1459. godine.

41

J. Adamček, nav. dj., str. 6.

42

V. Klaić, nav. dj., str. 16–20. Početkom 17. stoljeća »castrum novum« više ne postoji, a početkom 18. st. na tome mjestu podignuta je kapela Sv. Josipa. Ostaci kule s opkopima uočljivi su i danas.

43

J. Adamček, nav. dj., str. 10. Danas nema sačuvanih ostataka ni hospitala, ni crkve, no postoji mogućnost da se nešto sačuvalo u strukturi franjevačkog samostana. Nije poznato ni tko je upravljao hospitalom – možda dominikanci, koji u Zagrebu imaju kapelu Sv. Katarine, ako se krapinski patrocinj u 15. st. odnosio na Katarinu Sijensku, dominikansku sveticu. Titular franjevačkog samostana je Katarina Aleksandrijska.

44

U većim, razvijenim gradovima hospitali dobivaju različite namjene: postaju ubožnice ili bolnice i hospiciji kao svratišta. U naseljima na razvojnom stupnju Krapine u 15. stoljeću te namjene se vjerojatno preklapaju. O preplitanju i različitim funkcijama srednjovjekovnih hospitala vidi: **N. Pevsner**, *A History of building types*, London, 1997, str. 139.

45

D. Vukičević-Samaržija, nav. dj., str. 128. Nakon pregradnje crkve (1901–1908) prema projektu arh. Vančaša sačuvan je dio zvonika s portalom sakristije, datiran u 15. st. Stara crkva bila je jednobrodna građevina s kasnije dograđenim južnim brodom, kapelom Svih svetih. Ne zna se kada je taj svod dograđen – u 17. st. ili možda u 15. stoljeću (**D. Vukičević-Samaržija**, nav. dj., str. 220–221. i bilješka 322).

46

Enciklopedija hrvatske umjetnosti I, Zagreb, 1995, str. 547.

47

J. Adamček, nav. dj., str. 10–12.

48

Utvrđivanje Krapine spominju: **S. Ortner**, nav. dj., str. 70; **Đ. Szabo**, *Spomenici kotara Krapine i Zlatar*, »Vjesnik Hrvatskog arheološkog društva« 1913–1914, str. 111; **J. Adamček**, nav. dj., str. 12; **N. Budak**, Nav. dj., str. 119–120. Szabo spominje dvojica gradskih vrata, što kasniji autori preuzimaju. Budak prema gradskom pečatu pretpostavlja da je naselje možda bilo utvrđeno i prije, tj. u 14. stoljeću. Navedeni autori nisu se bavili rekonstrukcijom položaja zidina.

49

Kurija Sernage preuređena je nizom pregradnji tijekom stoljeća. Faze njezine izgradnje nisu istraživane. Osnovne podatke o kući donosi Studija regionalnog zavoda za zaštitu spomenika kulture u Zagrebu, *Krapina – Konzervatorsko-urbanistička dokumentacija za PUP Centar*, Zagreb, 1986.

50

Godine 1803. u Krapini je otplavljeno 11 građanskih kuća, jer franjevci nisu dopustili na svom zemljištu prekopati kanal kojim bi Krapinčica redovito otjecala. Spomenuto franjevačko zemljište pružalo se do okuke Krapinčice uz njenu desnu obalu. Na ovome mjestu stvarala se barijera, koja je riječni val usmjeravala na nižu, lijevu obalu, na kojoj se nalazi naselje (**I. Janković**, *Pabirci po povijesti županije varaždinske*, Varaždin, 1898, str. 74).

51

N. Budak, nav. dj., str. 120.

52

N. Budak, nav. dj., str. 163.

53

S. Ortner, nav. dj., str. 38.

54

J. Adamček, nav. dj., str. 12.

55

N. Budak, nav. dj., str. 164.

56

V. Klaić, nav. dj., str. 16.

57

A. Horvat, *O spomenicima kulture općine Krapina*. »Kaj« 1/82, Zagreb, 1982, str. 100. i **V. Klaić**, nav. dj., str. 21–28.

58

V. Klaić, nav. dj., str. 21–28.

59

I. Maroević, nav. dj., str. 27.

60

N. Budak, nav. dj., str. 153.

61

Zbog neistraženosti povijesne jezgre Krapine te kurije nisu ubicirane. Najstariji podaci o zidanim plemićkim kućama potječu s početka 17. stoljeća i odnose se na zapadnu stranu današnje Magistratske ulice, gdje počinju prve promjene parcelacije. Tijekom 15. i 16. stoljeća novi tip zidanih kuća, dužim pročeljem postavljen uz ulicu, počinje se graditi u trgovištima i gradovima srednje Europe. U kontinentalnoj Hrvatskoj takav tip zidanih kuća u većem broju javlja se u Varaždinu tijekom 16. stoljeća. Trgovačko značenje, doseljavanje plemstva i prostorni razvoj Krapine u 16. stoljeću (potkraj stoljeća Krapina je prema broju stanovnika četvrti grad u Hrvatskoj uz Križevce i Koprivnicu) daju opravdanja za ovu pretpostavku.

62

N. Budak, nav. dj., str. 164:... iza Varaždina, Gradeca i Zagreba.

63

S. Ortner, nav. dj., str. 141.

64

Vidi: Križevci, Opatovina.

65

J. Adamček, nav. dj., str. 24.

66

V. Klaić, nav. dj., str. 28–32; Vrlo vjerojatno (iako to Klaić pobija) riječ je i o prapovijesnom arheološkom lokalitetu. Ovome u prilog govori strateški povoljan položaj, koji je morao biti i u prapovijesti ključna točka kontrole puta dolinom Krapinčice, na mjestu gdje se ona sužava u klanac, tj. sutjesku. »Židovski grad« sastoji se od niza malih platoa organiziranih oko spilje.

67

Z. Horvat, *Kapela Sv. Tri kralja nad Krapinom*, »Vjesnik Hrvatskog Arheološkog muzeja u Zagrebu«, Zagreb, 1984, str. 291–295.

68

A. Szabo, *400 godina hrvatskog sabora u Krapini 1598–1998.*, Krapina, 1994.

69

Na uputi zahvaljujem prof. Josipu Stošiću. Zgrada je tijekom vremena više puta pregrađivana, a kao i ostale zgrade u povijesnoj jezgri Krapine nije temeljitije istraživana.

70

R. Horvat, *Povijest trgovine, obrta i industrije u Hrvatskoj*, Zagreb, 1994, str. 46. U Zagorju se računalo prema pinti, koja je vrijedila u Krapini u 16. i 17. stoljeću, a možda i prije. Pranger u Krapini spominje se prvi put u 17. stoljeću. Danas više nije sačuvan.

71

J. Adamček, nav. dj., str. 38: Krapinci u 17. st. koriste se pravom »ius gladii«.

72

P. Cvekan, *Krapinski franjevci*, Krapina, 1980, str. 46.

73

J. Adamček, nav. dj., str. 28.

74

Izvornik u državnom arhivu u Varaždinu

75

W. Katzinger, *Die Märkte Oberösterreich, Forschungen zur Geschichte der Städte und Märkte Österreichs*, Linz/Donau, 1987, str. 98, 99.

76

A. Kubinyi, nav. dj., str. 103–151.

77

J. Curk, nav. dj., str. 42.

Summary

Ratko Vučetić

Urban development of the medieval Krapina

The development of Krapina has been determined by its favourable position in the valley of the river Krapinčica. The valley, which had existing prehistorical roads running through it, and the relative safety of its location were two reasons why the settlement in this region began as early as Paleolithic.

The first hill-fort settlement was built on the hill above the left river bank in the Bronze Age. It was organised on a protected plateau around a natural cave.

In the period of the Roman colonisation in these regions, there was a Roman settlement at the junction of ancient roads in Mihaljekov Jarak, a little further south than present-day Krapina. During the barbarian invasions and the migration of peoples, the settlements in the valley were slowly abandoned and the hill forts once again occupied. The Bronze Age hill-fort again became the focus of the settlement and the centre of the oldcroatian district. Subsequently, a number of smaller settlements, organised around the hill-fort, were established on the hills above the valley. The market place was developed in Trški Vrh, above the no-longer existing Roman settlement.

The 12th and the 13th centuries brought about the strengthening of royal power and the formation of new royal counties, which replaced oldcroatian district system. The old hill-fort became the royal »castrum«, the administrative seat of the county of Zagorje, and the archdeaconry on the border with Germany. Because of the new circumstances the old settlements in the hills were left again. A new colonisation settlement was built at the foot of the castrum and developed along the main traffic axis in the direction of north-south, following the flow of the River Krapinčica, which forms a peninsula here. Due to the specific conditions, better exposure to the sun, protection from northerly winds and less risk of flooding, the original settlement was developed on one side of the road only, below the fort. The geology here, however, limited the length of the land plots below the sandstone rock where the man-made caves served as outhouses. The parish church of St. Nicholas was mentioned for the first time in the 14th century. It was built on the hills south of the castrum, outside the settlement. Located thus, and the positioning of the archidiaconal church outside of the settlement, too, is a typical location of the archdeaconry church in Hungary.

Krapina was given a Royal charter of a free market town in the 14th century, something that would crucially influence the development of the settlement. Newly gained rights under the royal protection enabled the expansion of the settlement on both sides of the spindle-shaped market street. The urban nucleus was up to 250–270 meters long and was defined by the configuration of the ground and the size of the

»castrum«. Market town plots were 30–40 meters deep and had a frontline of 10–15 meters. The houses, placed along the street line and the northern edge of the plot, were wooden, gable-oriented, and had three rooms of ground-level.

In the 15th century Krapina became the key traffic and trade point on the road to Styria. The expansion of trade intensified building activity. The church of St. Nicholas was enlarged, a new fort was built above Krapinčica's right bank, and below the fort a hospital with the church of St. Catherine. A fortification around Krapina was built in the last quarter of the 15th century, probably by means of palisades and ditches. Towers were also erected adjacent to the north and south gate of the town facing the market street.

The critical period in which the towns of the 16th century found themselves, was intensified by the Turkish invasion into Croatia. Roads towards Hungary lost their significance, and as a result, traffic and trade were transferred to the roads in the direction of the Austrian countries. Krapina thus retained an important trade position. Due to its sheltered position and its remoteness from the war fields, the town was gradually settled by refugees fleeing from the Turks. This increase in the number of inhabitants made Krapina, at the end of the 16th century, the fourth-largest town in mediaeval Slavonia.

With the arrival of the nobility in the 16th and 17th century the first houses were made of brick and stone. A fortified manor was built by the town's south gate, and the fort Šabac to the south-west on the hills outside of the settlement. Because of the construction of these fortifications, there was no need to modernise the mediaeval »castrum«. The fast development and new needs encouraged the building of the city hall in the middle of the spindle-shaped market street at the turn of the 17th century. In front of the hall there was a pillory. The town expanded into the suburbs, along the market street to the north, outside the town gates towards the river crossing and further on in the direction of Tkalce. It also reached the foot of the parish church. This space (completely urbanised at the end of the 19th century) gradually became the town's »triangular-shaped« square. To the south, at the foot of the parish church, the settlement was expanded along the spindle-shaped market street. By the beginning of the 17th century, the mediaeval fortifications on the hills and town walls were left to decay. New ditches were made to limit the town's expansion and from developing independently away from the feudal fortifications.

The spatial expansion of Krapina reflects a gradual development of a »colonisational settlement«, with the status of the market town, into the small mediaeval town.